
*Р.С. Мартинов,
кандидат філософських наук,
м. Слов'янськ*

ГУМАНІСТИЧНІ ТА ЕКОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ТЕХНОКРАТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ

Узагальнюючи критику технократизму, можна виділити дві потужні світоглядні настанови, що традиційно йому протиставляються: гуманістична і екологічна. Першу пов'язують з романтичною реакцією на новоевропейську логіку технізації духа, відчуження і втрату цілісності людиною протягом розвитку цивілізації. В подальшому під гаслами гуманізму виступала як конструктивна, так і реакційна критика технічної раціоналізації суспільства. Друга сформувалась у другій половині ХХ ст., коли означилася екологічна проблема як глобальна, хоча певна реакція на потенційні виклики відбувалася ще в ХVIII ст. Обидві ці настанови символізують реакцію на найбільш актуальні кризові ситуації – антропологічну і екологічну, які є предметом соціально-філософських дискусій.

Гуманізм як рефлектований антропоцентризм виходить із людської свідомості і має своїм об'єктом цінність людини, за винятком того, що відчужує людину саму від себе, підкоряючи його надлюдським силам і істинам. Гуманізм як система поглядів і широка суспільна течія, що виражає цінність людини, її право на вільний і відповідальний розвиток, оформляється в епоху Відродження як реакція на середньовічний аскетизм і відтворення ще античної ідеї добродійності через засвоєння високих знань і мистецтв. Ідеал людяності проповідувався різними філософськими течіями, світськими і релігійними, тому він часто розуміється по-різному, залежно від тлумачення свободи, природи, історії людства. Більш того, спроби практичної реалізації цього ідеалу часто зумовлювали антигуманну дійсність. Наприклад, марксизм заснував специфічну форму гуманізму через подолання відчуження на основі трансформації соціально-економічних відносин на базі високої технології. Але комуністична фразеологія стала ідеологічним прикриттям тоталітарної практики, бо жодна добра мета не виправдовує засобів насильства. Є, однак, і абстрактний гуманістичний ідеал, який не збігається ні з конкретними культурно-історичними формами, ні з реальністю. Він апелює до гармонійного розвитку духу, культури і моралі і відповідної поведінки. В конкретному ж переломленні не було знайдено нічого кращого, ніж програми “всебічного розвитку особистості”, досить технократичної.

Гуманізм достатньо досліджувався. З одного боку, актуальними є заклики до орієнтації науково-технічного розвитку в бік ціннісно-людського і смисложиттєвого виміру; з іншого, – міркування на цю тему часто сприймаються як утопізм, досить небезпечний на практиці. І все ж реалістичний аналіз свідчить про невід'ємну роль ідеалів, ціннісних систем і морально-світоглядних орієнтирів, поза якими і без яких вся людська діяльність втрачає смисл і критерії оцінки. Тому необхідне постійне переосмислення гуманістичного ідеалу з урахуванням логіки цивілізаційного процесу і акцентуванням на його критико-коригуючій і духовно-розвиваючій функції. В цьому розумінні – постійна “невгамовність” гуманістичних прагнень, їх пошук і опозиційність досягнутим формам втілення. Ця діалектика відображається через суперечний розвиток технокультури. До стійких духовних орієнтацій, які постійно виявляють себе в сучасній світоглядній практиці, можна віднести технократизм і гуманізм як два полярних ідейно-ціннісних комплекси, які протистоять один одному. Ці орієнтації розрізняються в суспільній ідеології та психології, в конкретній практичній свідомості. Тому йдеться не тільки про феномен філософського мислення, а й про масовий прояв ідеології, про життєві настанови, які постійно відновлюються. Але об'єктивний погляд визнає і постійний діалог цих орієнтацій, неправомірність звуження гуманізму до романтичних гасел або

абстрактної цілісності, і їх органічну взаємозумовленість. Так, в основі сучасної технократичної орієнтації суспільної свідомості лежать цінності, які на світанку Нового часу описували саме гуманістичний ідеал. До них належать: людина – самоцінна індивідуальність, яка вільно, відповідально і творчо себе реалізує (антропоцентризм); самореалізація – передбачає зняття залежності, прогресивне оволодіння собою, природою, соціальною дійсністю. Засіб для цього – наукова раціональність і техніка, яка “олюднює світ” (техноцентризм).

Таким чином, гуманістичний ідеал людини, яка володіє розумом і волею, первісно заклав можливість технократичної перспективи в абсолютних формах. В подальшому він породив і критико-перетворювальний аспект, але продовжував стримувати цей процес через утопічність і реакційність деяких своїх гасел, відхід від джерел багатоплановості, мінливості на тлі вражаючих і стійких успіхів науково-технічного розвитку. Внутрішня діалектика убезпечила гуманістичний технократизм від найбільш ілюзорних форм. Так, ідея власного егоїзму, який стримувався лише раціональними соціальними механізмами, сьогодні витісняється усвідомленням великого конструктивного значення всередині – і міжособистісного полілога (у вік комунікативної раціональності), в якому тільки і може реалізуватися духовно і соціально значуща індивідуальність.

Глобально поширюється так звана концепція модернізації, тобто симптоми неочевидності успіху. Якщо в локальному масштабі модернізації можуть бути успішними, то в діапазоні світової історії всі престижні програми, з якими пов'язувалась історична місія капіталізму чи соціалізму, виявилися дефектними. Людство в принципі випробовувало більшість можливих ідей, проектів, утопій, більшість з яких можна характеризувати як гуманістичні, та переконалося в їх слабкій реалізованості. Історія дедалі свідчить про безпорадність “горизонтального вибору, тобто прогресу як шляху набуття абсолютних цінностей. Сучасний досвід доводить: основні цінності історії складаються з інваріантів історичної діяльності, які зберігаються та збагачуються у цьому процесі [1, 20]. Тому питання зараз ставиться про те, як жити, не втрачаючи самого себе, як жити, не занапащаючи природу, як жити, щоб зберегти традиції та культуру, як жити, щоб не входити в конфлікт з іншими спільнотами людей.

Проте, саме техногенна цивілізація на сучасному етапі розвитку відкриває нові можливості і індивідуалізації, і творчості, і комунікації, і відпочинку, і плюралізму форм життєдіяльності, які зумовлюють нове розуміння гуманізму і межі техногенного буття. Негативною похідною технократичних тенденцій в соціальній сфері вважається нівелювання соціокультурних розходжень під впливом процесів інформатизації, автоматизації, урбанізації, глобальної інтеграції, стандартизації, що знижує потенціал розвитку людства (тут часто проводиться аналогія з біологією, де, за законом Фішера, ускладнення і розмаїтість організаційних структур необхідні для життєстійкості популяцій). Можна постулювати вектор розвитку від культурного різноманіття до соціотехнічного монізму – така суть ідеології загальнолюдських цінностей, конкретним виразом якої є есперантизм, космополітизм та інші варіанти торжества безпідставності і зняття національної специфіки людства, яка ближче усього стоїть до природи.

Об'єктивні інтеграційні процеси вимагають певної уніфікації, але не заперечують, а породжують нову культурну розмаїтість. Наприклад, із професійної структури зникають застарілі рутинні професії, але, в цілому, праця, що інтелектуалізується, породжує нові (від екологів до програмістів). Складна соціальна дійсність, конкуренція розвиває різні форми і графіки праці, заохочує її творчий характер. Наукомісткі технології спростовують міф про низький статус інтелігенції в технократичному суспільстві. Видозмінюється, але в основі зберігається соціальна стратифікація за різними критеріями. Зростає культурно-етнічна самосвідомість і відповідні політичні пріоритети в певній контрреакції. Згідно із твердженнями футурологів (наприклад, О.Тоффлера) [2, 112], з появою інформаційного суспільства приходять і нова культура, нові цінності; це не єдина, масова культура, але певне “загальне місце” розмаїтості взаємодіючих культур.

Зрозуміло, що досягнення цієї культурно-історичної цілісності свідомості скоріше точка процесу, який постійно розгортає нові суперечності і колізії, але саме усвідомлення складності і неоднозначності того, що відбувається, повинно врятувати від деяких спрощених і безвідповідальних пріоритетів розвитку.

Щодо цього, екологічна криза багатьом уявляється похідною від антропологічного традиційного розуміння людини та її місця в світі. Сьогодні стали говорити про екогуманізм, гуманістичне ставлення до природи, як про засіб гуманізації соціального буття. Враховуючи деяку принципову різницю між екологічною і гуманістичною орієнтаціями (ввести в сферу моральної відповідальності природний світ – означає відмовитися від визнання винятково людини духовним вмістищем природи), визнаємо й те, що саме загострення суперечностей в системі “людина – навколишнє середовище”, формування екологічної свідомості дали можливість відмовитися від абстрактної гуманістичної критики і в технорациональній формі осмислити кризову ситуацію та необхідність особливої екогуманістичної системи цінностей. Тепер доля гуманістичного ідеалу пов’язана з відмовою від ідеї абсолютної влади на користь партнерства і вільного встановлення рівноправних відносин з тим, що перебуває поза людиною. Лише розум може вивести людство з глухого кута, оскільки йому властива здатність і осмислення проблем. Йдеться про створення можливості глобального моделювання при синтезі з традиційними формами пізнання і діалогом “людина – машина”. Ця орієнтація не протиставляється вектору технократичного розвитку, переборюючи лише необґрунтовані амбіції. Останні переломилися в діючій в епоху інтенсивного індустріалізму “парадигмі людської винятковості”, яка утверджує соціокультурне середовище в якості головного контексту і фактора людської діяльності. Але в середині 70-х років було проголошено “нову екологічну парадигму”, пов’язану з необхідністю врахування екологічних обмежень: люди залишаються включеними в екосистему; діяльність зумовлена не тільки соціокультурними факторами, а й складними природними зв’язками, тому доцільність може мати непередбачені наслідки; біофізичне середовище створює обмеження на людську діяльність тощо.

Ця парадигма стала нормативним ядром сучасної екологічної свідомості і основою створення загальної концепції розвитку, за якої задоволення потреб суспільства здійснюється без втрат для майбутніх поколінь.

Сучасна філософська думка виходить з того, що внаслідок всесвітньої історії людина потрапила у пастку власної могутності, буття як вищий дар долі перетворено на інструментальний засіб технічної стратегії людства [3, 128]. Парадокс, однак, полягає в тому, що “екологічна атака” на технократичну свідомість впливає лише тією мірою, якою в ній проводиться ідея повільного науково-технічного розвитку або його відсутність, оскільки турбота про збереження природи органічно пов’язана з високими технологіями. Але ні політичні спекуляції на цій проблемі, ні реакційні традиціоналістські і маргінальні течії контркультури не змогли підірвати базових цінностей техногенної цивілізації, як і не змогли запропонувати варіанту альтернативного суспільства. Враховуючи це, можна передбачити екотехнократичну реальність як найбільш прийнятну. Саме екотехнократи – малочисельна група експертів, яка пов’язана із створенням техніко-екологічних інновацій, утилізацією ресурсів, екоменеджментом і яка поділяє позитивні ідеї екогуманізму – той авангардний загін суспільства, який може запропонувати науково обґрунтовану програму екологічної безпеки.

Сучасна екологічна ситуація має цивілізаційний характер, тобто зумовлена логікою технологічного розвитку. Відповідно повинні бути орієнтовані і пошуки шляхів і засобів виходу з кризи, яка наявна в цій ситуації. Погоджуючись з цим, деякі фахівці зауважують про можливість існування альтернативної науки і техніки, якісно відмінної від сучасних технологій своїм екогуманістичним виміром. Але вони будуть привнесені також з логіки цивілізованого розвитку, скориговані рішенням глобальних проблем. Ресурсо- і

енергозберігаюча техніка не перестане бути технікою. Вона “повертає до природи” опосередковано і не переставатиме грати домінуючу роль в життєзабезпеченні людства.

Нову динамічну рівновагу можна досягти на новому рівні технократичного розвитку. Технократична свідомість і здійснювана на її основі технічна діяльність повинна поєднувати властивості природи і мети людини. І тут виникають доленосні питання: Чи може бути підміна цих цілей? Куди веде техніка людину? Чи можна через техніку винайти субстанціональні основи і природної і людської сутності?

Це екзистенціальна проблематика. Проте, технократизм існує як надзвичайно стійка і важлива орієнтація в якості “тактики життя”. Він повинен задовольняти екзистенціально-технічні потреби людини (вітальні, соціальні, духовні), а не потреби людини повинні впливати із спонтанного розвитку техніки. Необхідно відокремити засоби від цілей. Стратегія соціального розвитку повинна виходити за межі технічного, визначатися позатехнічними цілями і принципами: екологічним імперативом, етикою людських взаємовідносин тощо. В цьому розумінні важлива конкретність технократичних ідей і програм, їх включеність у більш широкі соціальні стратегії, компліментарність і взаємодоповняльність іншими загальнозначущими парадигмами суспільного розвитку.

Філософський аналіз екзистенціальної сфери технократичної свідомості і технічної діяльності повинен звільнити свідомість людини від однозначно оптимістичних або есхатологічних висновків. Останні створюють лише середовище для спекуляцій тотально-диктаторського характеру. Необхідне постійне осмислення філософських основ технократизму, вироблення нових ціннісних орієнтацій для нього як то: осмислення глобальної єдності людства, певний аскетизм, почуття міри і відповідальності, плюралізм форм і методів тощо.

Людство приречене на постійне балансування, на важкий пошук гармонії між повинним і належним. Протилежність гуманізму не передбачає нелюдності, але закликає до початкових вимірів людяності, де існує покинутість та турбота, свобода та відповідальність, повнота переживань та фундаментальність осмислення, вища етика. І утворений сьогодні світ також людський, навіть надлюдський, але потребує постійної рефлексії на предмет своєї повноти і вірності як гарантії від негараздів реалій життя.

Та все ж таки реалістичний аналіз свідчить про неусувну роль ідеалів, ціннісних систем і моральних світоглядних орієнтирів, без яких вся людська діяльність втрачає смисл та критерії оцінки й тому стає неможливою. Отже, необхідне постійне запитування й переосмислення гуманістичного ідеалу з урахуванням логіки цивілізаційного процесу й з акцентуванням уваги на його функціях, яка критично коригує і духовно розвиває. В цьому розумінні постійною є незадоволеність гуманістичних прагнень, їх пошук і опозиційність формам втілення, які вже досягнуті. Гранично ця тенденція виявляється у суперечливому розвитку культури.

Загроза основам існування суспільства, виникнення глобальних проблем, пов'язаних з технічним прогресом, спонукають сьогодні вчених порушувати питання про техніко-економічний розвиток як пройдений передовими індустріальними суспільствами етап історичного процесу. Людство доходить думки, що досягнутий рівень матеріально-технічного прогресу забезпечує йому можливість переходу до вдосконалення самої людини та суспільних відносин.

Парадокс полягає в тому, що екологічний наступ на технократичну свідомість відчутний лише тією мірою, якою в ньому проводиться ідея уповільнення науково-технічного прогресу, оскільки турбота про збереження природи не тільки сумісна, але й органічно пов'язана з високою технологією. Ні політичні спекуляції на цій проблемі, ні реакційні традиціоналістські і маргінальні течії контркультури не були здатні зруйнувати базові цінності техногенної цивілізації, як, до речі, вони й не змогли запропонувати достатньо обґрунтований варіант альтернативного суспільства. Тому необхідна осмислена інтеграція техніки в наше життя, її оптимально погоджений розвиток. В будь-якому випадку, поява “культурної науки і техніки” передбачає вдосконалення певних людських

якостей, але не виключає подальшого розвитку “науково-технічної культури”, оскільки тут має бути заподіяна домінуюча якість при органічному зв’язку. І в технократичній свідомості людини присутні її емотивно-ціннісні та рефлексуючі складові, природні якості людини культивуються традицією і конкретно – історичною ситуацією. Але культура існує всупереч і завдяки природі. Збереження обох боків суперечності є умовою збереження людського характеру культури, і взагалі існування її як такої.

Долею людства є постійне балансування, болісний пошук гармонії між тим, що повинно бути, і тим, що є. Отже, технократизм може бути та повинен бути неантагоністичним, взаємодоповняльним гуманістичною та екологічною орієнтаціями. Але для цього потрібен конструктивний діалог різних настанов людської свідомості, який актуалізує взаємні позитиви та долає негативи, рефлексуючи їх фундаментальні загальності в цілісній природі останнього.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Кримський С.* Межа тисячоліть – зміна вимірів історії // Вісник НАН України. – 1999. – № 7.
2. *Тоффлер Е.* Особистість майбутнього // Філософія. Історія. Політологія. – Київ, 1996. – № 4.
3. *Футурологические концепции эволюции цивилизации // Современные социально-политические теории.* – М., 2004.